

ПРОФЕСІЙНА ОСВІТА

Марія ЧЕПІЛЬ

ФІЛОСОФСЬКО–СОЦІОЛОГІЧНИЙ І ПЕДАГОГІЧНИЙ АСПЕКТИ
ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ СВІДОМОСТІ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ

Проблема формування у студентів національної свідомості набуває особливої значущості в умовах становлення української державності, відродження української національної культури. Першорядне значення для здійснення цієї мети має розробка стратегії виховання, освіти і культури [1]. Ідея про те, що найважливішою метою освіти є формування всебічно розвиненої людини, мала значний вплив на більшість педагогічних учень минулих епох. У наш час ця ідея набула принципово нового змісту. Перш за все виникло питання, як пов'язати цю мету із загальною тенденцією професійної підготовки до вузької спеціалізації?

Нова стратегія освіти повинна "поєднувати у собі дві суперечливі між собою тенденції: до все більш вузької спеціалізації, максимального придбання вмінь вирішувати конкретні проблеми в окремих видах діяльності; до оволодіння найважливішими досягненнями з основних галузей людської культури і на цій основі досягнення глибокого розуміння місця і ролі своєї спеціалізації в житті суспільства, держави, в їх розвитку" [3, 167].

Надання освіти державно–національної спрямованості вимагає від педагогічної науки пошуку нових шляхів якісного вдосконалення виховання підростаючої особистості. Особлива увага звертається на розробку нових виховних технологій, які б забезпечували формування і розвиток у підростаючої особистості, насамперед, духовних здібностей як домінуючих і вирішальних для розвитку ціннісної системи людини. Однак сучасна освітня практика є свідченням побудови і використання різноманітних авторських виховних систем, програм, які, безперечно, вимагають кваліфікованої наукової експертизи.

У зв'язку з цим особливо важливе значення має підготовка працівників педагогічного профілю. Так, завдання будь–якого педагога, що викладає окремий спеціальний предмет, полягає не тільки у тому, щоби навчити учнів цього предмету, а й у вихованні в них деякого сучасного типу світогляду. Філософія кожного окремого вчення (філософія математики, релігії, техніки тощо) намагається розкрити місце і роль певної галузі людської свідомості, відповідно до її діяльності в житті суспільства, в його світогляді. Викладання філософії освіти у вищих навчальних закладах повинно включати дві основні частини. Першу — загальні філософські проблеми освіти, що стосуються підготовки педагогічних працівників будь–якої спеціалізації. Другу — відповідну "галузеву" філософію і її значення для вирішення проблеми формування національної свідомості особистості в процесі підготовки педагога даної спеціалізації.

Будь–яка система національної освіти перш за все ґрунтується на духовних і філософсько–методологічних засадах, які покликані визначити сенс і ціннісні орієнтації педагогічної діяльності, співвідношення між загальнолюдським і національним. Висвітлення філософських освітанських процесів в Україні потребує окреслення національно–духовних основ української культури і водночас розгляду історичного контексту.

У проблемі дослідження національної свідомості сходяться різні концептуальні підходи, теоретичні розробки, наукові напрями соціогуманітарного характеру. У сучасній українській національній свідомості поєднані явища і тенденції, що є відображенням етнічних, національних, державотворчих процесів. Національна свідомість як унікальний феномен духовного життя українського суспільства розвивається за своєю внутрішньою логікою, демонструючи багатство виявів і форм, глибину думок і почуттів, життєздатність у самоствердженні, надзвичайну силу націотворення. Окремі аспекти розвитку української національної свідомості (філософські, політологічні, історичні, соціально–психологічні)

знайшли відображення в працях вітчизняних і зарубіжних дослідників, зокрема В. Антоненка, Дж. Армстронга, А. Бичко, Е. Вільсона, Е. Гелнера, С. Грабовського, Я. Грицака, Я. Дашкевича, В. Жмири, О. Забужко, Я. Ісаєвича, С. Макарчука, Д. Міллера, Е. Сміта, І.-П. Химки, В. Храмової, В. Шевченка, О. Шморгуна, М. Шульги та ін.

Теоретичні розробки в галузі філософії, політології, педагогіки, психології та інших гуманітарних наук потрапляють до сфери національної свідомості тоді, коли вони набули загальнозначущих для нації теорій, ідей, підходів до розв'язання певних проблем, збагатили інтелектуальний потенціал нації. Однак із часом певні ідеї поступаються місцем новим теоретичним підходам, що відповідають соціальному замовленню. Часто націотворчі процеси потребують наукового осмислення, узагальнення, тобто відбувається зворотний рух. Це, в свою чергу, веде до появи нових наукових напрямів на стику декількох наук, які згодом стають самостійними. Це — етнополітологія, етнопедagogіка, етнодержавознавство тощо.

Різні сфери, форми взаємодії суб'єктів і об'єктів державотворення, розвиток окремих складових української національної свідомості стали предметом наукового аналізу в працях С. Вовканича, В. Ігнатова, О. Кіхно, М. Мокляка, В. Наулка, М. Обушного, В. Огірчука, В. Степанкова, С. Стеценко, В. Ткаченка, Ю. Шаповала, В. Чорнобая та ін.

Національна свідомість має різні рівні. Дослідник І. Кресіна виділяє буденний, державно-політичний і теоретичний рівні.

На буденному рівні — це єдність свідомих і несвідомих, ментальних і архетипних елементів національної свідомості. Одні з них є ґрунтом формування національного характеру, менталітету, історичної пам'яті, інші характеризують масову свідомість у її свідомих і несвідомих виявах, гаслах тощо.

На державно-політичному рівні формуються національні інтереси, політичні вимоги, державна політика. Тут концентруються лише ті ідеї, програми, вчення, концепції, які віддзеркалюють політичні, правові, державні інтереси нації.

Теоретичний рівень національної свідомості — "це науково обґрунтовані чи мистецьки осмислені ідеї, концепції, програми, світоглядні орієнтації, що характеризують інтелектуальний потенціал нації, її здатність до рефлексії і до самоопанування і самоствердження" [2, 83]. На цьому рівні формуються і обґрунтовуються національна ідея, національний ідеал.

Найважливішими складовими національної свідомості є етнічна та національна ідентичність, історична пам'ять, національна мрія, національна ідея, національний менталітет і характер, національні психологічні "комплекси" (націоцентризм, меншовартість, яничарство, зарозумілість, соромливість та ін.). Протягом століть, не маючи власної державності, позбавлений права розмовляти рідною мовою, український народ нерідко втрачав віру у власні сили, примирявся зі своїм становищем. Усе це не могло не формувати комплекс меншовартості, який у масовій свідомості набув досить стабільний рис.

В Україні сьогодні значній частині населення притаманна дивовижна соціальна апатія, різні синдроми, індіферентність та інерційність, деморалізація та маргіналізація, ідеологізація та ін. Ці вади, як зазначають дослідники Л. Нагорна і Ю. Іщенко, є закономірним наслідком певних деформацій у процесі національного відродження.

Це знайшло своє відображення у теорії і практиці виховання у сучасній школі і вузі. Досить виразно проявилися суперечності, складнощі, певні успіхи й прикрі невдачі у вихованні майбутніх громадян України. З одного боку, складні перехідні умови виявляють всю неспроможність і слабкість виховної системи тоталітарного суспільства, а з іншого — породжують нові великі труднощі. Нас не може не турбувати те, що захопленість студентської молоді деякими формами підприємництва, торговим бізнесом призводить до зубожіння їхнього морально-психологічного обличчя, до егоїзму, байдужості й жорстокості. Невпевненість частини студентів у завтрашньому дні паралізує почуття громадянськості, милосердя, прагнення до пізнання й творчості. Ця частина молоді, як показало опитування, байдуже ставиться до ідеї незалежності України.

Чи можна сьогодні запобігти моральній і соціальній деградації юної особистості? Які шляхи і засоби формування національної свідомості можна використати у вузі? Чи доцільно вузу співпрацювати з сім'єю, школою та іншими громадськими організаціями? На ці питання сьогодні важко знайти науково обґрунтовану відповідь.

Невизначеність у теорії і практиці виховання, як і невизначеність у державотворчих процесах, — головна причина розгубленості педагогів. Корінні зміни в базисі й надбудові, непередбачені труднощі у роботі зі студентською та учнівською молоддю вимагають від педагогічної теорії та практики моделювання оновленої парадигми виховання. Виховати свідомого громадянина — означає сформувати в майбутнього учителя комплекс особистісних якостей і рис характеру, що є основою специфічного способу мислення та спонукальною силою повсякденних дій, вчинків. Українське виховання створює умови для найповнішого врахування природних задатків, формування національного складу психіки, способу мислення тощо. Йдеться про систематичне і цілеспрямоване виховання національної свідомості і самосвідомості, формування національного типу особистості, що забезпечують духовну єдність поколінь, наступність національної культури і безсмертя нації.

Українська система виховання завжди мала свій позитивний досвід і надалі покликана розвивати віру дітей в соціальний прогрес, у свою Батьківщину, Україну, в реальність духовних і національних принципів та ідеалів. Стан пострадянського суспільства вимагає нових підходів до вирішення проблем виховання на базі народознавства й сучасних даних філософії, соціології, психології.

В умовах розбудови української державності реальною методологічною основою виховання як соціального явища є ідеологія незалежної держави України, ідеологія державотворення, зорієнтована на загальнонародські та національно-культурні цінності.

Безперечно, новому періодові розвитку держави повинна відповідати нова філософія освіти і виховання, нові моделі навчання, спрямовані на формування національної свідомості й самосвідомості, формування національного типу особистості. Йдеться про оновлення викладання педагогічних дисциплін: історії педагогіки, теоретичних основ педагогіки, методик позаурочної діяльності. Базовою ідеєю повинна стати українська національна ідея. Її реалізація сприятиме формуванню в кожного студента тих ідейних цінностей, без яких не можна формувати високу національну самосвідомість педагогічних кадрів.

Для глибокого розуміння і правильного вирішення багатьох сучасних проблем підготовки вчительських кадрів великого значення набуває вивчення, теоретичний аналіз і творче використання певного позитивного досвіду, набутого за весь період розвитку нашого суспільства. Історичний підхід до розв'язання цього питання дасть змогу глибше зрозуміти закономірності започаткування, становлення, розвитку даного процесу.

Вивчення історії української педагогіки передбачає опанування майбутніми вчителями вітчизняних досягнень у галузі педагогічної науки і має на меті розкрити зв'язок між педагогічними ідеями теоретиків і практиків. Ознайомлюючись із особливостями розвитку освіти і педагогічної думки в Україні, майбутній учитель повинен добре засвоїти національно-культурні традиції й історію свого народу з його багатовіковою боротьбою за рідну школу, за власну державу, за незалежність. Під час семінарських занять студенти, опрацювавши попередньо рекомендовану літературу, мають можливість вільно викладати матеріал, вступати в дискусію, аргументовано відстоювати свої думки. Історія педагогіки має виконувати свою методологічну функцію щодо теорії педагогіки, сприяти становленню національної системи освіти.

Педагогічні дисципліни мають пріоритетне значення у формуванні професійної культури, наукового та фахового світогляду вчителя. Вони покликані відігравати інтегруючу роль у формуванні особистості вчителя, а кафедра педагогіки — об'єднувати зусилля інших кафедр в орієнтації студентів на обрану професію, розвивати загальнопедагогічні вміння, творче мислення.

Теоретичною основою педагогічних дисциплін у наш час є новий національно-культурний зміст, звернення до своїх національних коренів, традицій, етнопедагогіки, повернення підростаючому поколінню несправедливо втрачених і забутих імен діячів української культури. Оновлення змісту освіти, приведення його у відповідність до сучасного рівня розвитку вітчизняної і зарубіжної науки, культури має бути пріоритетним завданням реформування педагогічних вузів, відобразити систему загальноосвітніх і фахових знань, розкривати компоненти духовності, механізми і форми виховання її у майбутніх учителів на національному ґрунті, використання кращих здобутків інших народів. Такий зміст дозволяє на

науково–теоретичній і практичній основі розглядати і свідомо сприймати педагогічні явища та процеси минулого і сьогодення, дозволяє показати майбутньому вчителю невідоме, те, що сприяє національній орієнтації у професійній діяльності, забезпечує сприймання на національному ґрунті всіх складових педагогіки.

Усебічне і глибоке вивчення та засвоєння студентами вузів усієї інтегративної системи знань про рідний народ, націю, Батьківщину може забезпечити лише українознавчий підхід до організації педагогічного процесу. Викладачі виробляють у студентів уміння сприймати будь–яку наукову інформацію через призму українознавства, трансформувати її й перетворювати у надбання національної культури. Зміст навчальних дисциплін треба пов'язувати з конкретними потребами й умовами життя нашого народу. Студенти мають усвідомлювати, що в кожного народу є своя, історично зумовлена, ієрархія цінностей, ідей, історично зумовлене визначення статусу тієї чи іншої ідеї в цілісній системі цінностей. Кожна особистість має прагнути стати повноцінною людиною, любити рідний край, народ, бути палким патріотом і стійким громадянином.

Кожного студента треба підводити до самостійного висновку, що ідеологія державотворення є квінтесенцією української національної ідеології, яка формувалася упродовж віків і знайшла своє відображення у давньоукраїнській міфології, фольклорі, мистецтві, культурі нашої нації. Українознавчий підхід посилює національно–державницькі, патріотичні, громадянські аспекти виховання, сприяє підготовці студентів до самостійної, творчої педагогічної праці.

Майбутнього вчителя необхідно ретельно готувати до виховної роботи з дітьми. Педагогічні кадри нової генерації покликані поєднувати високий професіоналізм із сучасним усвідомленням суспільних потреб. Саме тому педагогічний вуз має формувати особистість педагога, виховати його так, щоб, за словами Тараса Шевченка, вчитель був апостолом правди і науки, уособленням совісті нації.

Вищенаведене дає можливість стверджувати, що навчально–виховний процес у вищій школі має орієнтуватися на вирішення найактуальніших для нашої держави завдань і спрямовувати свої зусилля на формування найголовніших складових національної свідомості, тобто сприяти усвідомленню особистістю своєї належності до етнічної спільноти, національного загалу, оволодівати національними цінностями, мовою рідного народу, глибоко засвоювати його духовну спадщину, розуміти діалектику розвитку культур усіх етносів, що проживають на території України, формувати почуття гордості за свою державу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Державна національна програма. "Освіта". Україна ХХІ. — К., 1994. — 62 с.
2. Кресіна І. Українська національна свідомість і суспільно–політичні процеси. — К.: Вища школа, 1998. — 392 с.
3. Лутай В.С. Філософія сучасної освіти. — Центр "Магістр–S". — Центр творчої спілки вчителів України. — К., 1996. — 256 с.

Лариса ГРИЦЕНКО

ДЕКОРАТИВНО–УЖИТКОВЕ МИСТЕЦТВО В СИСТЕМІ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ СТУДЕНТІВ ПЕДАГОГІЧНО–ІНДУСТРІАЛЬНОГО ФАКУЛЬТЕТУ

В умовах становлення незалежної Української держави одним із головних завдань є відродження та розбудова національної системи освіти. Завдання, що постають із Державної національної програми "Освіта" (Україна ХХІ століття), передбачають подальший перспективний пошук шляхів розвитку школи, поліпшення підготовки молоді до трудової діяльності з використанням сучасних досягнень психолого–педагогічних наук, що сприяють не тільки переданню певного обсягу знань, умінь і навичок, а й розвитку художнього та творчого мислення, мобілізації внутрішніх сил, духовної активності, здатності до самоосвіти й самовдосконалення.

Відродження національної освіти в Україні, культурно–історичних цінностей нашого народу, його традицій, звичаїв, глибоке осмислення взаємозв'язків національного і

загальнолюдського спричинили складні зміни в свідомості громадян нашої держави. Тому при побудові і розвитку нової незалежної держави особливо необхідно проявляти турботу про молоде покоління. Одним із першочергових завдань сучасної школи є розвиток у дітей почуття прекрасного, формування художніх смаків, вміння правильно розуміти й цінувати твори мистецтва, красу та багатство рідної природи, готувати їх до життя в нових економічних умовах, де головним буде завдання творчо вирішувати всі виробничі та життєві проблеми. Аналіз змісту шкільних програм і підручників, вивчення науково-педагогічних, методичних та публіцистичних джерел, а також власний досвід викладацької діяльності на педагогічно-індустріальному факультеті Полтавського державного педагогічного університету ім.В.Г.Короленка доводять, що основною, центральною лінією у створенні національно орієнтованої системи трудової підготовки студентів до майбутньої педагогічної діяльності повинно стати залучення їх до занять українськими народними ремеслами та декоративно-ужитковим мистецтвом, створення умов для включення його у трудову діяльність. Про їх могутній психолого-педагогічний потенціал, традиційно-просвітницьку й культурологічну суть йдеться у дослідженнях М.Євтуха, Л.Калуської, Р.Ломоносова, Л.Оршанського, М.Стельмаховича, Є.Сявавко, Б.Тимківа та ін. На особливу роль мистецтва в естетичному, моральному та трудовому вихованні дітей, формуванні особистості школяра вказують у своїх працях А.Бакушинський, А.Бойко, М.Василенко, В.Воронов, І.Зязюн, Є.Ігнат'єв, Н.Сакуліна, Е.Фльоріна.

Декоративно-ужиткове мистецтво — це один із видів художньої діяльності, твори якого поєднують естетичні та практичні якості. Декоративне — означає "прикрашувальне", що ж до терміна "ужиткове мистецтво", то його запровадив В.Сочинський. "Ця назва, — стверджував він, — починає загально прийматися у всіх європейських мовах для означення тих галузей мистецтв, що залишаються поза архітектурою і малярством. Досі у мистецтвознавчій термінології для означення усіх цих галузей не було якогось одного терміна..." [6, 4].

Б.Тимків вважає, що основне завдання декоративно-ужиткового мистецтва — "зробити гармонійним предметне середовище людини... Характерною рисою є його тісний зв'язок з навколишньою дійсністю, трудовою діяльністю, життям людини... Це мистецтво відіграє важливу роль в житті суспільства та окремої людини, оскільки спонукає її до естетичного сприймання навколишньої дійсності" [8, 10–11].

Твори декоративно-ужиткового мистецтва відображають дійсність через "видовий" образ, що дає зображення "в дуже загальних формах, далеких від індивідуалізованої, максимально-конкретної характеристики предмета" [5, 66]. Не зважаючи на цю позірну обмеженість художніх засобів, "усякий твір ужиткового мистецтва є образом людських почуттів, бажань, прагнень, думок" [5, 75].

Сучасні завдання естетичного та національного виховання, художньої освіти учнів вимагають від майбутніх учителів трудового навчання серйозної різнобічної професійної підготовки. Кінцевою метою навчання і виховання є гармонійний розвиток особистості, формування людини, яка б не була відірваною від національних джерел і змогла б стати гідним членом суспільства, відчуваючи себе часткою нації. Вивчення основ декоративно-ужиткового мистецтва складає важливу і необхідну частину цієї підготовки. Значення оволодіння вчителем основами цього виду мистецтва обумовлено, перш за все, особливою його роллю в формуванні особистості школяра, в реалізації його духовного і творчого потенціалу. Для реалізації цього завдання шкільному вчителю трудового навчання необхідний достатньо широкий діапазон знань і навичок у галузі декоративно-ужиткового мистецтва. Ці знання і навички повинні бути пов'язані зі змістом шкільної програми і перевищувати її за об'ємом і глибиною. Крім того, навчання декоративно-ужиткового мистецтва сприяє формуванню естетичного смаку і творчого розвитку самого вчителя.

Таким чином, підвищення якості змісту навчально-виховного процесу на заняттях декоративно-ужиткового мистецтва набуває суспільного значення, а реалізація поставлених завдань зумовлена професійним, ідейним та культурним рівнем учителя трудового навчання, від якого залежить доля розбудови освіти та її подальший розвиток у галузі національної культури, художньої освіти й естетичного виховання.